

Åsmund Svendsen

HISTORIKERE OG ARKIVARER – EN KJÆRLIGHETSHISTORIE

Sammendrag

I denne artikkelen vil spørsmålet om forholdet mellom arkivfaget og historie bli diskutert. Det argumenteres for at historiefaget fortsatt har mye å tilby arkivfaget, og at det er kontakt mellom fagene på vesentlige punkter. Dette kan særlig sees i normene som regulerer praksisen til historikere og arkivarer, og særlig dersom man undersøker praksisen til arkivarer som informasjonsforvaltere og informasjonssøkende i arkivinstitusjoner. Både arkivarer og historikere må metodisk bygge på grunnleggende induktive metoder og hermeneutiske teorier. Historikere må imidlertid være klar over at arkivinstitusjoner og arkivarer har en rekke oppgaver som ikke er rettet mot historikere. Arkivfeltet inneholder både systemer for å lage og fange informasjon, samt håndtering og gjenbruk av informasjon. Dessuten er brukergruppen heterogen og i endring. Arkivfeltet er et autonomt praksisfelt, som igjen krever egne teoretiske perspektiver og en egen metodikk for å forvaltes. Konklusjonen er at historikere har mye å tjene på å være oppmerksom på arkivfaget, på samme måte som arkivarer fortsatt kan finne spor til videre utvikling i historikernes perspektiver.

Abstract

In this article the question of the relationship between the subject of archives and history will be discussed. In this article, it is argued that the subject of history still has much to offer the subject of archives, and that there is contact between the subjects at significant points. This can be seen particularly in the norms that regulate the practice of historians and archivists, and especially if one examines the practice of archivists as information managers and information seekers in archive institutions. Both archivists and historians must methodically build on basic inductive methods and hermeneutic theories. However, historians must be aware that archive institutions and archivists have a number of tasks that are not aimed at historians. The archive field contains both systems for creating and capturing information, as well as handling and reusing information. Moreover, the user group is heterogeneous, and changing. The field of archives is an autonomous field of practice, which in turn requires its own theoretical perspectives and a separate methodology to be managed. The conclusion is that historians have a lot to gain from looking at the archival profession, in the same way that archivists can still find clues to further development in the historians' perspectives.

Innledning

I denne artikkelen, som igjen hviler på en presentasjon lagt fram ved Arkivarforeningens vårseminar i april 2022, skal spørsmålet om forholdet mellom arkiv- og historiefaget drøftes. Spørsmålet er om historikerne har noe å bidra med i dagens arkivutdanning.

Ambisjonen er ikke en fullstendig redegjørelse for nåtidens berørings- og konfliktpunkter mellom arkivarer og historikere, heller ikke å tegne opp hele historien om forholdet mellom de to profesjonene.

Artikkelens utgangspunkt er vårens seminar, men også en artikkel om forholdet mellom de to fagene, skrevet av førsteamanuensis Lars Christian Jenssen og professor Svein Carstens, publisert i *Historisk tidsskrift*. Hovedargumentet til Jenssen/Carstens er at de to fagene har samme rot, men at den arkivfaglige utvikling siden 1960-årene har ført til at arkivfaget har fjernet seg fra historiefaget og nå står fram som et autonomt fagfelt.

I denne artikkelen argumenteres det for at historiefaget fortsatt har mye å tilby arkivfaget, og at det på vesentlige punkter er berøring mellom fagene. Dette ser man særlig i de normene som regulerer historikernes og arkivarens praksis, og da særlig hvis man undersøker arkivarens praksis som informasjonsforvaltere og informasjonssøkere i arkivinstitusjonene. Både arkivarer og historikere må metodisk bygge på grunnleggende induktive og hermeneutiske metoder.

Imidlertid må historikerne være klar over at arkivinstitusjoner og arkivarer har en rekke oppgaver som ikke er rettet mot historikerne. Arkivfeltet rommer både systemer for å skape og å fange informasjon, samt håndtere og gjenbruke informasjon. Dessuten er brukergruppen heterogen, og skiftende over tid. Svært mye taler for at arkivfeltet er et autonomt praksisfelt, som igjen krever egne teoretiske perspektiver og en egen metodikk for å forvaltes. Konklusjonen er at historikere har mye å tjene på å se hen til arkivfaget, på samme måte som arkivarer fortsatt kan finne spor til videreutvikling i historikernes perspektiver.

To fag?

Problemstillingen som Arkivforeningen ved vårens seminar løftet fram er del av en større debatt, forholdet mellom historikere og arkivarer. Det handler om arkivfagets egenart, i et historisk og i et samtidig per-

spektiv. Forholdet mellom de to profesjonene har lenge vært spent. På et tidspunkt gikk de to fagene hver sin vei, hevder førsteamanuensis Lars Christian Jenssen og professor Svein Carstens. I en artikkel i Historisk tidsskrift fra 2020 argumenterer de for at det i løpet av de siste 50 årene har oppstått en kløft mellom historikere og arkivarer, med det resultat at arkivfaget har utviklet seg til å bli et autonomt fagfelt, preget av et eget utdanningsløp, egne fagorganer og egne problemstillinger.¹ Arkivvitenskap, hevder de, har blitt et selvstendig samfunnsvitenskapelig fag, hvor man er opptatt av «menneskelig samhandling på alle nivåer, fra enkeltindividets samhandling og til institusjonelle forhold og hvordan samfunn organiseres og ledes politisk, sosialt og økonomisk».²

Dette er en ambisiøs målsetning, og den bør problematiseres. Slik en historiske tilnærming til samfunnsfenomener har sine begrensninger og slik historiefaget forstått som et autonomt felt har sine stengsler, slik har også arkivfaget med sin basis i en viss type datatilfang, informasjon skapt i og ved arkiver, sine begrensninger. Kort sagt: hva kan arkivfaget si noe om, og hva kan et slikt fag ikke si noe om? Nå vil arkivfaget stadig formes gjennom praksis og gjennom prioriteringer av forskningsprosjektet. I denne sammenheng lar jeg spørsmålet om begrensninger og muligheter for arkivfaget ligge.

Det er uproblematisk å slå fast at arkivfaget er et eget fag, noe annet enn historiefaget. Imidlertid vil jeg argumentere for at man ikke skal trekke skillet for skarpt. Gjør man det så mister man nyttige perspektiver av syne. Spørsmålet er snarere på hvilken måte historiefaget kan være nyttig for arkivarer og i en arkivutdanning per se. Det kan omformuleres i en ontologisk og i en epistemologisk retning: hva er

¹ Jenssen/Carstens 2020; Broady 2002.

² Jenssen/Carstens 2020: 223.

kunnskap om samfunnet og hvordan skapes slik kunnskap? Er det noe i den historiefaglige kunnskapstradisjonen, ja i det hele tatt i den humanistiske tradisjonen, som arkivarer kan bruke?

Min påstand er denne: arkivarer og historikere deler et grunnleggende perspektiv på hvordan humanistisk kunnskap skapes. Historikere hevder at kunnskap om mennesker og samfunn bygges induktivt; faget «sokner mot induksjon», slik historikerne Leidulf Melve og Teemu Ryymin skriver i boka *Historikernes arbeidsmåter*.³ Det er slik, mener vi, at samfunn og mennesker best kan forstås. Eller for å være rund: en induktiv tilnærming er nødvendig for å forstå samfunn og mennesker, særlig når vi studerer samfunn og mennesker i kontekst, over tid og i endring. Arkivarer står overfor lignende utfordringer, ikke alltid, men det óg: I arbeidet med å sikre rettigheter til enkeltmennesker, sikre historien til marginale grupper i samfunnet, eller i det hele tatt å forstå sammenhengen arkiver skapes i og hvordan arkiver i det hele tatt skapes, så trengs en induktiv tilnærming til stoffet. Arkivarer må kjenne omstendighetene rundt noe. Kort sagt: Arkivarer og historikere er mer idiografisk enn nomotetisk orientert. Dessuten må vi stadig tolke og omtolke, altså opptre hermeneutisk. Vi er opptatt av den spesifikke konteksten og vi bygger prinsipielt kunnskap fra bunnen av og opp. Min påstand er at historikere i framtiden fortsatt vil være opptatt av det unike og det kontekstuelle, også i framtiden hvor kanskje det meste av arkivene og informasjonen arkivarer forvalter er digitalisert og skapt digitalt.

Hva gjør historikerne?

Hva gjør historikere? Å si noe bestemt og fullt ut dekkende om dette er ikke enkelt. Faget er mangesidig, og historikerne belyser og utfor-

³ Melve/Ryymin 2018: 30.

sker en rekke ulike felt. Jeg vil likevel hevde at alle historikere deler to grunnleggende perspektiver: vi hevder å studere unike fenomener, og vi hevder å studere fenomener i tid. Rom og tid altså.

Selvfølgelig, historikere bruker teorier og modeller, enten man gjør det mer eller mindre intuitivt eller eksplisitt, undersøkende og som et redskap for å stille spørsmål og forklare empiri og datasett.⁴ Ofte er teoriene og modellene hentet fra samfunnsfagene, enten det handler om teorier utviklet i sosiologi, sosialantropologi eller statsvitenskap. Det å bruke teori i utforskning av noe i fortiden har på et vis gjort historikerne likere samfunnsviterne – vi kan snakke sammen på en annen måte enn hva vi kunne engang. Historikere slipper ikke lenger unna med å si at kildekritikk er alt, slik historikere i lang tid faktisk gjorde. Også historikere erkjenner, eller må erkjenne, at de bygger på modeller og teorier. Det har med andre ord skjedd en endring, om ikke en utvikling, siden historikeren med en fortid som arkivar i Riksarkivet, Jens Arup Seip, på Røros sommeren 1974 sablet ned sosiologen Stein Rokkans ambisjoner om å drive modellbygging med Norge som utgangspunkt.⁵ Likevel vil mange historikerne i dag, noe også samfunnsvitere kan si seg enig i, hevde at modeller kun bærer et stykke på vei. Også modeller er skapt i lokale kontekster, om enn formulert som universelle innsikter. For å sette det på spissen: samfunnsøkonomiske modeller for lønnsdannelse, bygd på amerikansk empiri, kan ikke uten videre overføres til Norge; trepartssamarbeidet er ukjent for en amerikaner.

Min påstand er at den teoretiske vendingen i historiefaget ikke har endret historiefaglig radikalt. Historikere er fortsatt opptatt av å forstå fenomener som unike, ikke som varianter av tidløse modeller. Et slikt

⁴ Melve/Ryymän 2018: 32.

⁵ Seip 1974/1983: 199ff.

synspunkt går inn i en tradisjon, hvor historikere generelt er skeptisk til en overdrevet bruk av modeller. Metaforen om Prokrustes-sengen, det å tilpasse kroppen til sengen, eller empirien til modellen, ble brukt som et faglig skjellsord i 1890-årene.⁶ I stedet for å si noe om fortiden, flagget historikere bekymringsløst sine fordommer, ble det hevdet. Det samme gjelder kravet om å studere fenomener i endring, over tid. Å studere et rettssystem i hvile er som å studere en utskutt pil i hvile, het det hos Jens Arup Seip i 1980, og forsøkte slik å slå fast hva historiefaget spesielt var opptatt av.⁷

Nye teoretiske perspektiver i historiefaget, vil jeg hevde, har styrket etablerte faglige normer. Jeg vil peke på to normer: for det første skepsis til presentisme, og for det andre et perspektiv på fortiden som at den er prinsipiell åpen, kontingent. Disse to normene utgjør en kjerne i moderniseringen av historiefaget på midten av 1900-tallet, ifølge den britiske historikeren Michael Bentley,⁸ og kan sies å være et slags minimumskrav til god historieforskning idag.⁹ Når historikere i dag snakker om fortiden som et fremmed land, da bygger man på en slik tradisjon. Disse to normene styrker kravet om at historikere skal plassere fenomener i en tidsbestemt kontekst. Clifford Geertz tese om «thick description», et perspektiv på studiet av menneskers praksis som ikke bare legger vekt på det ytre ved handlingene, men som legger vekt på hvordan aktørene selv forstår sine handlinger og hva handlinger betyr konkret i en gitt tid og på et gitt sted, taler til historikerne.¹⁰

Kravet om å forstå fortiden som kontingent, åpner for en erkjennelse av det komplekse ved historiske prosesser. En kritisk tilnærming

⁶ Daae 1890: 260.

⁷ Seip 1980: 50.

⁸ Bentley 2005.

⁹ Torstendahl 1994; Glenthøj 2022: 190.

¹⁰ Geertz 1993.

til hendelser, prosesser og fortidige samfunnsfenomener åpner for å undersøke fortiden fra ulike perspektiver. Konteksten kan stadig utvides og gjøres mer finmasket. Nye spørsmål kan stilles. Hva som er relevante kilder, kan stadig utvides, slik historiker Marie Smith-Solbakken mfl. viser i arbeidet med Alexander Kielland-ulykken. Smith-Solbakken bygger her på et stort antall muntlige kilder, som så brukes til å problematisere hegemoniske forklaringer og historier om hva som skjedde, historier som ble skapt kort tid etter ulykken.¹¹ Historikere, vil jeg hevde, bør ikke opptre som vaktmestre på vegne av fortiden, som enkelt slår fast hva som engang skjedde. Historikere reflekterer, eller bør gjøre det, kontinuerlig over forholdet mellom fortid og nåtid.

Hva gjør arkivarene?

Historie- og arkivfaget, eller kanskje rettere, profesjonene «historiker» og «arkivar» var lenge ett og det samme. Arkivarer og historikere kom fra den samme faglige tradisjon, og arbeidet strengt tatt med spor fra fortiden. De tilhørte det samme fagfeltet, påpeker Jenssen og Carstens.

Arkivarer var ofte historikere av utdanning. I Norge og i en rekke andre land var riksarkivarene gjerne historikere. Dagfinn Mannsåker, riksarkivar fra 1965 til 1984 kom fra en stilling som universitetslektor i historie ved Universitetet i Oslo, mens John Herstad, riksarkivar fra 1984 til 2006, kom fra en stilling som professor i historie ved Universitetet i Tromsø. Mannsåker, som var sentral for byggingen av riksarkivets lokale ved Sognsvann, ønsket at Riksarkivet skulle integreres i et nettverk av humanistiske forskningsinstitusjoner og forskningsdisipliner. Ikke minst skulle den nye arkivborgen ved Sognsvann være et arsenal av kilder, som skulle kunne betjene historikere

¹¹ Solbakken/Wheie 2020: 50f.

og samfunnsvitere med data.¹² Arkivarene selv, både i Norge og i andre land, jobbet i grenselandet mot historiefaget. Flere praktiserte som historikere, eller gikk over til rene historiefaglige jobber på et eller annet tidspunkt i karrieren. Opp gjennom tiden har arkivarene i Arkivverket vært samarbeidspartnere i større historiefaglige prosjekter, enten det handlet om prosjektet knyttet til andre verdenskrig eller et prosjekt som Handelsflåten i krig.¹³

Likevel, innenfor det som kan sees på som et større og et felles fagfelt, historieforskning forstått bredt, så var det historikerne som ledet an, og da først og fremst professorene ved universitetene og ved de store forskningsinstitusjonene. Man kan også hevde at det var historikernes behov som regulerte hvordan man forsto arkivarens arbeid og arkivinstitusjonenes rolle i det historiefaglige feltet. Historikerne hadde det teoretiske og faglige hegemoniet, noe arkivarene mer eller mindre rettet seg etter. Et slikt hegemoni kommer til syne i arbeidet i Arkivverket i Norge med bestemmelsene og lovverket som regulerte forvaltningen av arkivene. Helt fra 1870-årene var dette motivert ut fra ettertidens behov for arkiver, ikke fra samtidens behov for informasjon. Riksarkivaren kunne gjerne komme med råd til hvordan arkiver ble skapt, hevdet riksarkivar Michael Birkeland i 1877, men dette var motivert ut fra ønsket om å bevare arkiver. 100 år senere kom en reprise: Når riksarkivaren bryr seg med arkivdanning, hevdet John Herstad i 1988, var det av hensyn til å sikre bevaring av offentlige arkiver.¹⁴ Hvordan arkiver ble dannet, hvordan arkiver ble brukt i samtiden og hvilken aktiv rolle arkivarer spilte i det arkiver ble skapt, brukt og bevart, var det mindre interesse for.

¹² Svendsen 2017: 325, 329, 353.

¹³ Om krigsseilerne og Handelsflåten i krig 1939-1945, se forordet i Hjeltnes 1997.

¹⁴ Svendsen 2017: 145, 361.

Med utgangspunkt i historikernes faglige hegemoni, et framtidig behov for kilder til nye historieforskning, ble arkivarens rolle å være historikernes håndlangere og passive vokter av arkivene. Historikerne bearbeidet kildene, mens arkivarene, som forsto hvordan historikerne arbeidet, holdt orden på arkivene og nøyde seg med å tilrettelegge arkivene slik at historikerne kunne bruke dem. Arkivarene ble da også kalt for «handmaidens of historians» i Canada helt fram til 1980-årnee, i England kort og godt «keepers».¹⁵ Det samme idealet gjaldt også i Norge, vil jeg tro. I forlengelsen av et slikt perspektiv kan man hevde at depotarkivene, hvor historiske arkiver ble oppbevart, skulle være som et hvelv: i depotarkivet skulle arkivene lagres og bevares som tidskapsler, i minst mulig grad preges og endres av tiden som gikk og av bruken av materialet. Målet, kan man si, var man skulle kunne komme til arkivet, og der puste inn luften fra fortiden, innforlive seg med restene fra fortiden som var bevart som i en tidskapsel.

En slik arbeidsdeling reflekterte et bestemt perspektiv på arkiver, som ble utviklet i løpet av 1800-tallet og første halvdel av 1900-tallet, livssyklus-perspektivet. Skillet var tydelig i engelsk språkdrakt, hvor det ble skilt mellom records og archives. Det første fant man i kontorene, det siste i arkivdepotene. Arkiver var en død masse med papirer, etterlatenskapene etter ulike organer, bedrifter eller offentlige myndigheter.¹⁶ Et annet bilde var å se på arkivene i et arkivdepot som et korallrev. Et arkiv, skrev den danske riksarkivar Vilhelm Secher i 1907, samlet seg om et organ og ble etterlatt lik kalken som ble avsatt på koralstokken.¹⁷ For Secher, og for norske arkivarer i Riksarkivet, hadde arkivene vokst organisk fram i takt med at de arkivskapende organer vokste fram og døde. Sechers organiske bilde innebar et skille mellom

¹⁵ Cook 2009: 608.

¹⁶ Svendsen 2017: 149.

¹⁷ Secher sitert fra Svendsen 2017: 233.

levende og døde arkiver, aktive og ikke-aktive arkiver, arkivers primære og sekundære verdi for å bruke Theodor Schellenbergs dikotomi.¹⁸

Ifølge den amerikanske arkivaren Ernst Posner var den franske revolusjon et vendepunkt i arkivhistorien og i historien om perspektiver på arkiv.¹⁹ Med revolusjonen ble en rekke administrative organer og institusjoner avvirket over natten, og en rekke arkiver mistet med ett sin administrative funksjon og aktualitet. Arkivene døde, kan man si. Flere steder i Frankrike ble arkiver ødelagt og brent, både sentralt og utover landet. Arkivene hadde likevel en verdi, nå som materiale for historieforskningen. I Frankrike opprettet man derfor i 1794 Nasjonalarkivet, hvor de døde arkivene ble tatt vare på. For ettertiden, og i arkivhistorien, er opprettelsen av det franske Nasjonalarkivet 1794 et vendepunkt, det sted i tid hvor distinksjonen mellom levende og døde arkiver ble skapt, hevder professor i arkivvitenskap, Luciana Duranti.²⁰

Et perspektiv som opererer med et skarpt skille mellom levende og døde arkiver har blitt utfordret av den canadiske historikeren og arkivaren Terry Cook. I essayet «The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape» (2009/2011) problematiserer han det som kan kalles livssyklusperspektivet. Det finnes ikke noe klart skille mellom levende og døde arkiver, hevder Cook. Også historiske arkiver er under endring, konkret og i overført betydning. Arkivarer er aktive aktører, og de former arkiver, hevder han. Dette skjer gjennom ordning, beskrivelse, plassering og formidling (appraisal). Arkiver befinner seg i et kontinuum, hevder Cook, de er stadig i flux.²¹

¹⁸ Svendsen 2017: 149.

¹⁹ Posner 1940: 161.

²⁰ Duranti sitert fra Jensen/Carstens 2020: 217.

²¹ Cook 2009.

På et plan er det lett å gi Cook rett: Tydeligst ser vi det der hvor et nasjonalarkiv, eller et arkivdepot med et hovedansvar for såkalte døde eller historiske arkiver forvalter og saksbehandler dagsaktuelle saker, enten det handlet om institusjoner eller individer. Historien til det norske riksarkivet forteller oss at riksarkivarene kontinuerlig strevde med å etablere institusjonen som et rent historisk arkiv, lik et Nasjonalarkiv, et arkivdepot som forvaltet arkiver som ikke lenger hadde en forvaltningsmessig interesse. Slik ble det aldri. I 1890-årene mottok Riksarkivet en rekke rettsprotokoller, noe som førte til at institusjonen fikk et nytt publikum, jurister og vanlige folk som søkte rettslig dokumentasjon til bruk i samtidige prosesser av ulik karakter. Selv John Herstad måtte gi tapt, også han måtte godta at Arkivverket forvaltet arkiver som var i daglig bruk. Det handlet da om arkivene etter Direktorat for sjøfolk, som ble nedlagt 1988, men hvor det fortsatt var en jevn pågang fra sjøfolk som trengte informasjon fra arkivet. Å forvalte dette ble Riksarkivets oppgave – den historiefaglige institusjonen «Riksarkivet» påtok seg altså en ren forvalteroppgave.²² Hva dette gjorde med arkivene som Riksarkivet forvaltet vet vi mindre om, rett og slett fordi dette ikke har vært forsket på. Hva som i alle fall er sikkert er at når en arkivinstitusjon som Riksarkivet forvalter og betjener et aktuelt arkiv, så blir det vanskelig å hevde at institusjonen kun er et hvelv og arkivarene kun passive voktere av døde arkiver.

Forvaltning og saksbehandling av arkiver, som gjennom tidene også har skjedd og skjer i Arkivverket, understreker at det ikke er fruktbart å skille skarpt mellom dagligarkiver og depotarkiver eller historiske arkiver. Skillet finnes, men det er i høy grad porøst. Man kan imidlertid trenge dypere ned i materien, bygge på Terry Cooks perspektiver, og stille spørsmål ved hva som skjer i arkivene. Studier av hvordan arkiver og dokumentasjon blir skapt, gjenbrukt, omskapt og preget av

²² Svendsen 2017: 159-161, 412.

skiftende aktører og sammenhenger, også i depotinstitusjoner, er nødvendige hvis vi skal forstå hvordan arkiver og arkivinstitusjonene fungerer, og hvilken rolle arkiver har i ulike sammenhenger. Cook understreker at arkiver formes av tid og sted, og at de formes kontinuerlig, men særlig gjennom bevaringsvurdering og ved kassasjon. Hvordan dette instrumentet har vært brukt i Norge vet vi faktisk lite om.

Det er lett å slutte seg til et slikt perspektiv, og på et vis er det noe selvsagt i dette: selvfølgelig skaper også arkivdepoter og arkiv-institusjonene en kontekst. Arkivarenes praksis former arkivene på ulike måter. Dette er perspektiver historikerne bør kjenne seg igjen i. Dessverre kommuniseres dette i for liten grad i dagens historiefaglige metode- og teorilitteratur, i alle fall hvis vi skal bygge på noen av titlene som brukes i norsk historieundervisning i dag. Kunnskap om hvordan arkiver dannes, formes og omskapes er tilstede i metodeundervisningen idag, men kan med hell styrkes.²³

Likevel, i hvilken grad speiler Cooks perspektiver et grunnleggende skille mellom historikere og arkivarer? Hvor radikalt annerledes er Cooks teoretiske perspektiver fra perspektiver som gjør seg gjeldende i historiefaget i dag? Jeg vil hevde at Cooks perspektiver er gjenkjennbare for historikere i dag – hans perspektiver og hans appell om å undersøke hva som skjer i arkivet, minner om perspektiver utviklet i sosialantropologen, bla. hos Glifford Geertz og hans «Thick Description» hvor forskerne i større grad interesserte seg for hvordan mennesker ikke bare deltok i allerede eksisterende sosiale praksiser, men la mening i, refortolket og slik påvirket sosiale praksiser. Dessuten tangerer Cooks tanker kjernen i de teknologihistoriske retningene, som ble utviklet i løpet av 1980- og 1990-årene, og hvor man la vekt på at teknologi både var sosialt skapt og at teknologi påvirket sosiale prosesser.

²³ Se f.eks. Andresen, Rosland, Ryymin, Skålevåg 2019: 52-59; Melve og Ryymin 2018.

Etter Cook kan vi si det samme om arkivfeltet; ingen kan lenger si at arkiver er nøytrale artefakter og at arkivet er et nøytralt sted, et hermetisk hvelv hvorfra nøytrale data fra fortiden kan hentes ut. Arkivarer er kuratorer, slik arkivinstitusjoner er steder for iscenesettelse av eksplisitte og skjulte normer, tradisjoner, prioriteringer og dermed også makt. Arkivarer har også et handlingsrom, sin agens for å bruke et uttrykk fra mikrohistorisk forskning, slik institusjonene i seg selv har agens.²⁴ En undersøkelse av hva som skjer i arkivene må gå tett på, og ikke minst være opptatt av hva som skjedde. Skal praksis i det norske Arkivverket i 1980-årene undersøkes, kan vi ikke ta for gitt at de norske arkivarene da opptrådte som arkivarer gjør nå, eller for den saks skyld tenkte slik arkivarer i Canada tenkte. Spørsmålet er hvordan praksis engang var, og hva som regulerte praksis.

Et aspekt som binder arkivarer og historikere sammen, vil jeg da hevde, er synet på hvordan kunnskap om samfunnet må bygges opp. I likhet med historikere, må også arkivarer i mange tilfeller arbeide induktivt. Det gjelder ikke bare studiet av arkivet i seg selv, men også i arbeidet med å løse konkrete oppgaver på vegne av en heterogen brukergruppe. Et eksempel er arbeidet med å dokumentere individuelle rettigheter: for å løse slike oppgaver må arkivarene bruke induktive metoder. Man må finne arkivene, skille ut hva som kan brukes og ikke-brukes, men også tolke materialet. Et eksempel er arbeidet med barnevern og barnevernssaker i Bergen på 2010-tallet.²⁵ Arkivarene var her nødt til å etablere kunnskap om hvordan barnevernet fungerte før, i en gitt tid og i en bestemt kontekst, før man kunne finne den aktuelle informasjonen en bruker trenger. Mye av det samme gjelder for arkivarer som har arbeidet med spørsmål knyttet til krigsbarna,

²⁴ Szijárto 2013: 5.

²⁵ Dette bygger på muntlige opplysninger fra arkivar Marianne Herfindal Johannessen, Arkivverket/Statsarkivet i Bergen, 20.4.2022.

med jødebosakene, med tatere, og med forholdet mellom den norske staten og den samiske befolkning. For å etablere dokumentasjon må arkivarene forstå det spesifikke ved en rekke individuelle situasjoner. Her er det overlapp, vil jeg hevde, mellom hva arkivarer og historikere gjør. Vi arbeider med levninger fra fortiden og for å kunne gjøre det må vi kjenne til konteksten informasjonen er skapt i, men også hvordan alt av ord og begreper skifter mening over tid.

Her er det viktig å poengtere én ting spesielt: Det er naivt å tro at arkivene rommer lett tilgjengelig informasjon, som enkelt kan hentes ut – aller helst i digital form, slik professor i historie, Tor Erik Førland ga inntrykk av i et leserinnlegg i Aftenposten i november 2020.²⁶ All informasjonen som arkiver rommer, og det gjelder også nye arkiver, skapes i tid og rom, helt konkret. Selv om informasjonen i arkivene skapes på en måte som skal ta vare på kontekst, så tar det kort tid før denne konteksten er blitt uklar, og da særlig for nye brukere som skal bruke informasjonen i nye sammenhenger. Dessuten blir metodene og systemene for innsamling og registrering av informasjon, som igjen lagres i arkiver, hele tiden endret, gjennom politiske reformer og gjennom små og store samfunnsendringer. Historikernes fagfelt er nettopp å kunne håndtere og forstå slike endringer, og her må man svært ofte bruke induktive, men også fortolkende metoder. Ferdiglagde skjemaer og modeller laget i andre lokale kontekster ville ikke nødvendigvis hjelpe. Også arkivarer, hvis man da snakker om arkivarer som skal forvalte arkivene som er skapt, ikke arkivarene som skal skape arkivsystemene, må bruke metoder og teoretiske perspektiver som også historikerne bruker, eller bør bruke.

²⁶ Førland 2020.

Arkivarenes utfordring og historikerens blindhet

Historikere tror vi vet hva et arkiv er, og vi tror vi vet hva arkivarer gjør. Men det gjør vi ikke. Vi aner ikke hvordan arkiver skapes, vi kjenner ikke til utfordringene dagens dokumentasjonsforvaltning strever med og vi har lite kunnskap om problemene dagens depotarkiver står overfor. Dessuten vet ikke den menige historiker noe videre om hvordan en etat som Arkivverket virker, for ikke å glemme landets interkommunale arkiver. Satt på spissen opptrer mange som om Arkivverket først og fremst er et bevislager, et sted hvor man ganske enkelt kan hente ut informasjon fra gamle arkiver.

Ifølge Jenssen og Carstens er det i særlig grad de underliggende endringer ved arkivfeltet, som har ført til at arkivfaget har etablert seg som et eget fag, skilt ut fra historiefaget. Det er særlig to forhold de peker på, eksplosjonen i arkivmengdene i offentlig og privat forvaltning fra midten av 1900-tallet, og overgangen til elektroniske arkiver fra 1970-80-årene. For å håndtere utfordringene fra massearkivene og de elektroniske arkivene, kunne ikke lenger arkivarer se på seg selv som passive voktere av historiske arkiver, de måtte erkjenne at de forholdt seg aktivt til hvordan arkiver ble skapt og at de dermed preget arkivene. Man kan si at mengden med arkiver, berget av informasjon, tvang arkivarer til å ta en aktiv rolle i forvaltningen av informasjonen. Dette er for så vidt velkjent. Et stikkord er kassasjon eller enda bedre, vurdering av arkiver («appraisal»). Flommen av arkiver, eller rettere sagt informasjon, og oppkomsten av elektroniske arkiver og digitalisering av både informasjonsproduksjonen og informasjonsforvaltning, lå til grunn for at arkivarer, først i land som Canada og Australia, begynte å stille spørsmål ved de vedtatte sannheter om hva arkiv var og hvordan arkiver burde forvaltes. Satt på spissen ble det moderne arkivfaget skapt i en erkjennelse av at man ikke maktet å

håndtere mengden med informasjon, som høyteknologiske og tett integrerte moderne samfunn kontinuerlig skapte.

Disse prosessene setter sitt merke på den norske arkivforvaltningen, og bestemmer i stor grad det felt som Arkivverket og Riksarkivaren stadig strever med å håndtere. Dette er det få historikere som bryr seg videre med. Hvordan Arkivverket, og i det hele tatt arkiv- og dokumentasjonsforvaltere i alle moderne samfunn i dag, skal håndtere utfordringen som en stadig ekspanderende digital informasjonsflyt byr på, krever andre metoder og andre teoretiske perspektiver enn hva historikerne kan by på. En arkivinstitusjon i dag står overfor radikalt andre utfordringer enn hva det vesle kongelige og hemmelige arkivet i den dansk-norske helstatens sentrum i 1780-årene stod overfor, en tid hvor man nærmest kunne behandle hvert dokument for seg. Nå skal arkivarer håndtere en strøm med symboler og tegn, skapt og gjenbrukt digitalt i stadig skiftende medier, hvor automatikk og AI må brukes for idet hele tatt å sikre arkivenes funksjonalitet.

En kontinuerlig utfordring for Arkivverket er mangel på ressurser. Det må prioriteres hardt. Arkivverket er splittet mellom å være et organ som skal hjelpe offentlig forvaltning med å lage gode dokumentasjonssystemer, og et organ som skal møte en sammensatt brukergruppe som har ulike behov for informasjon. Denne splittelsen er gammel, og har fulgt Arkivverket siden 1870-årene, men ble satt i system fra 1960-årene da det ble slått fast at Riksarkivaren hadde rett og plikt til å inspisere hvordan arkiver ble skapt og håndtert i offentlig forvaltning.

I lang tid har etaten strevd med å betjene offentlig forvaltning godt nok. Stadig har Arkivverket lansert nye løsninger og nye visjoner. Dette avspiles i etatens nåværende strategi. Et av satsingsområdene

er Innebygd arkivering for offentlig sektor.²⁷ Lovpålagt arkivering skal bli mer brukervennlig, det skal utvikles mer effektive metoder for digitalarkivering. Riksarkivaren melder at arbeidet er godt i gang, men at det vil kreve «høy innsats over tid å finne de gode» løsninger i «en digital tidsalder».²⁸ Det tar tid: så langt har man utviklet et konsept.

Det er noe besnærende med dagens visjoner: det er snakk om automatisk arkivering. Men det er et men her: visjonen minner om tidligere visjoner. Den nye vinen smaker av gammel vin: det minner om systemene som ble skapt i 1960-årene, og som skulle gjøre kassasjon automatisk.²⁹ Systemet var elegant på papiret, men det ble dels en brusten drøm. Systemet måtte stadig revideres og styrkes. Et produkt var NOARK, den digitale journal, som med tiden ble utbygd og gjort mer avansert, alt for å redde informasjon som nå snart ble skapt digitalt. Heller ikke dette bar sømløst inn i fremtiden. I 2014 varslet riksarkivaren om statlig demens: digitale arkiver ble ikke reddet, langt mindre gjort tilgjengelig for publikum. Også andre deler av dagens strategi lyder kjent: Det legges i dag vekt på å skape verktøy som skal gjøre publikum selvhjulpne. Også dette er fint, brukere kan nå hjelpe seg selv via Digitalarkivet. Helt nødvendig, og så skal det legges til: også prosjektet Håndbok for Riksarkivet (1992) var et slikt kollektivt hjelpetiltak.³⁰

Skal drømmene oppgis? Det kan ikke jeg si noe om, men det er min oppgave å peke på at Arkivverket og riksarkivarer har drømt tidligere. Ja, Arkivverkets arbeidsoppgaver må stadig rasjonaliseres og spises, gjerne digitaliseres. Betyr det at Arkivverket skal kvitte seg med

²⁷ Arkivverkets strategi 2020-22.

²⁸ Arkivverket. Årsrapport 2020: 26.

²⁹ Svendsen 2017: 291, 346, 350f, 433.

³⁰ Svendsen 2017: 398.

arbeidet mot det enkeltstående, det spesielle, det unike, det som ikke passer inn, og den typen arbeidsoppgaver hvor historiske metoder absolutt er aktuelle? Jeg har mine tvil.

Felles skjebne – felles mål?

Historikere har ingen rett til å forklare arkivarene hva de skal gjøre, historikerne må være ydmyke for at arkivfaget er etablert som et autonomt fagfelt.

Samtidig må arkivarer være seg bevisst at man arbeider med informasjon om mennesker. All informasjon om prosesser og systemer blir raskt utydelig og vanskelig å forstå. Skal dagens norske arkivarer ta på alvor utfordringen som Terry Cook har reist, et ønske om at arkivarer skal spille en bevisst og aktiv rolle i forvaltning av arkiver, så må aktørene i arkivfeltet (tror jeg) tenke over hvordan man er medskapere av kunnskap. Satses feltets mektigste aktører, og her tenker jeg på ledelsen i Arkivverket, i Nasjonalbiblioteket og i KUD, alt på digital standardisering uten å ta hensyn til at arkivfaget og arkivinstitusjonene fortsatt skal favne over et bredt kompetansefelt, står man i fare for å sementere arkivaren som en passiv vokter av en død masse med tegn og symboler, som få bryr seg om å vite noe særlig om.

Jeg vil hevde at arkivarer og historikere har mye felles: vi arbeider grunnleggende induktivt og idiografisk. Arkivarers arbeid med å veilede mennesker på søken etter dokumentasjon krever en individuelt tilpasset metodikk. Ikke alle saker er like. Arbeidet med å forstå prosessene som fant sted innenfor systemene må forstås individuelt: et byråkrati handler ikke alltid slik det skal, det finnes unntak. Dessuten endres byråkratiet også, som alt annet. Kort sagt: arkivarens letetekunst fordrer også detaljorientert kompetanse, og en høy grad av kunnskap

om kontekster. Når arkivarer i søken etter informasjon også må være klar over hull i materialet, så kommer kildekrikken inn i bildet. Kildekritikk er ikke historikernes domene alene. Svaret er altså ja: historiefaglig kompetanse kan fortsatt by på interessante perspektiver for arkivarer. Og jeg vil legge til: historikere må komme seg til arkivene, vi må stadig lære av dere.

Kilder

- Arkivverket: Arkivverkets strategi 2020-2022. <https://www.arkivverket.no/om-oss/hva-er-arkivverket/strategi-2020-2022?q=strategi%202020>
- Arkivverket: Årsrapport 2020. <https://www.arkivverket.no/sok?q=årsrapport+2020>
- Førland, T.E. (2020): «Hvem skal man tro på? Arkivverket trenger mer penger, og historikerne trenger nye vaner». I Aftenposten, 25.11.2020. <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/eKG4wa/hvem-skal-man-tro-paa-arkivverket-trenger-mer-penger-og-historikerne-trenger-nye-vaner>.

Muntlige opplysninger

Marianne Herfindal Johannessen, Arkivverket/Statsarkivet i Bergen, 20.4.2022.

Litteraturliste

- Andersen, A./Rosland, S./Ryymän, T./Skålevåg, S.A. (2015). *Å gripe fortida*. Det Norske Samlaget/Oslo.
- Bentley, M. (2005). *Modernizing England's Past*. Cambridge University Press/Cambridge.
- Broady, D. (2002). Nätverk och fält. I Gunneriusson, H. (red. 2002), *Sociala nätverk och fält*. Opuscula Historica Upsaliensia 28/Uppsala: 49-72.
- Cook, T. (2011). The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape. I *The American Archivist*. Vol. 74, Fall/Winter 2011: 600-632.
- Daae, L. L. (1890). Om den gamle beskrivelse over Hamar. *Historisk tidsskrift*, 3 r/1.b. Kristiania: 243-269.
- Geertz, G. (1993). *The Interpretation of Cultures*. Fontana Press/London.

- Glenthøj, R (2022). Roads not taken. The Ends of History and the Politics of Inevitability in Norway and Denmark. *Historisk Tidsskrift*, 101, 3 184-196. <https://doi.org/10.18261/ht.101.3.2>
- Hjeltnes, G. (1997). Krigsseiler. Krig, hjemkomst, oppgjør. Bind 4 *Handelsflåten i krig 1939-1945*. Grøndahl Dreyer/Oslo.
- Jenssen, L. C. & Carstens, S (2020). Kampen om arkivarens sjel. Historieforskningen og arkivvitenskapen – fra partnerskap til kløft (s. 212-226). *Historisk tidsskrift*, 99, 3, 212-226. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2020-03-04>
- Melve, L. & Ryymin, T. (red. 2018). *Historikernes arbeidsmåter*. Universitetsforlaget/Oslo.
- Posner, E (1940). Some Aspects of Archival Developments since the French Revolution. *The American Archivist*. Vol. 3. Nr. 3: 159-172.
- Seip, J.A. (1974/1983). Modellenes tyranni. I Seip, J.A. (1983). *Problemer og metode i historieforskningen*. 199-227.
- Seip, J.A. (1980). Dyd og nødvendighet. Høyres historie gjennom hundre år 1880-1980. Gyldendal Norsk Forlag/Oslo.
- Solbakken, M. & Weihe, H-J. (2020). Polyfoni som metode. I Kjelland, A./Krøvel, H.J./Teige, O./Kaveh, C. (2020). *Mikrohistorie*. 49-84.
- Svendsen, Å. (2017). Arkivet. En beretning om det norske riksarkivet 1817-2017. Forlaget Press/Oslo.
- Szijártó, I.M. (ed. 2013): Introduction: Against simple truths. I Szijártó, I.M./Magnússon S.G., *What is Microhistory? Theory and Practice*, 1-11.
- Torstendahl, R (1994): Correct and Fruitful as bases for Historiographical Analysis. Torstendahl, R. & Veit-Brause, I. (ed. 1994), *History Making. The Intellectual and Social Formation of a Discipline. Proceedings of an International Conference*. Almqvist and Wiksell/Stockholm.

II

FORSKNING
I ARKIVSEKTOREN